

Emilio Marin

Dioklecijanova grobnica

UDK: 904:726.821(497.5)''01/02''

red. prof. Sveučilišta u Splitu
Membre de l'Institut de France

Već stoljećima, Dioklecijanova palača u Splitu izaziva pozornost svjetske i domaće stručne javnosti i, uopće, vrlo širokog broja ljubitelja umjetnosti i, posebno, antičke arhitekture. Naravno, osobito onaj najznatniji i najmonumentalniji spomenik, koji služi od Srednjeg vijeka kao katedrala grada Splita, predstavlja naročiti predmet istraživanja. Konsensus, premda ne stopostotni, jest da je izvorna namjena tog zdanja bio mauzolej za Dioklecijana. Kako carski sarkofag nije pronađen, dokaza za takvu interpretaciju nema. Ipak, za pisca ovih redaka, snaga tradicije, niz neprijepornih stručnih argumenata, te porfirni ulomci koji su bili pronađeni u blizini katedrale, dostatni su razlozi da afirmira tezu o mauzoleju.

Nakon tolikih vrsnih istraživača Dioklecijanove palače,¹ druga polovina 20. st. bila je obilježena poglavito istraživanjima braće Marasović, Tomislava, povjesničara umjetnosti, i Jerka, arhitekta. U kraćim vremenskim razdobljima, možemo istaknuti još tri istraživanja: prvo, Cvita Fiskovića,² drugo, istraživanja u jugoistočnom dijelu Palače hrvatsko-američkog tima, pod vodstvom braće Marasović i Sh. McNally,³ te konačno istraživanja Arheološkog muzeja u Splitu i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika pod vodstvom potpisnika ovoga članka i Zlatka Gunjače, 1992. godine, koji su međutim neposredno vodstvo na terenu i publiciranje nalaza prepustili Maji Bonačić Mandinić i Vedrani Delonga.⁴ Naravno, posebno su za pitanje Dioklecijanova mauzoleja bila važna proučavanja Jerka Marasovića, koja su rezultirala novom koncepcijom izvornog izgleda mauzoleja u odnosu na nivo temelja, konstrukciju kripe, zid s nišama koji uokviruje mauzolej i predstavlja temenos - sveti ogradni zid. Tome valja pridodati i proučavanje varijanata konstrukcije protirona i krova.

¹ Cf. F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927, p. 24-43.

² C. Fisković, *Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu*, Rad JAZU 279, Zagreb 1950.

³ J. Marasović, T. Marasović, Sh. McNally, *Dioklecijanova palača I*, Split 1972; *Diocletian's Palace II*, Split 1976; Sh. McNally, *Joint American-Croatian excavations in Split (1965-1974)*, *Antiquité Tardive* 2, 1994, p. 107-121.

⁴ Cf. E. Marin, *Kronika*, VAHD 85/1992, p. 341; V. Delonga, M. Bonačić Mandinić, *Arheološka istraživanja u jugoistočnom dijelu Dioklecijanove palače 1992. godine*, Split 2005.

Kada su se carski arhitekti odlučivali za lokaciju gradnje Dioklecijanove palače, uz razne razloge, kako ih domišljaju povjesničari, vjerojatno je i važan razlog bio onaj da se palača, ili vila, ili pak dvorac, kako bi neki radije nazvali ovo velebno zdanje, premda je jedna autarkična sredina, ipak nađe u neposrednoj blizini većeg grada. A ako se htjelo izabrati istočnu jadransku obalu, onda je to moglo biti samo blizu Salone. Od Salone su građevinari sproveli i vodovod, koji je osobito dobro sačuvan u jednom dijelu trase bliže samoj Saloni. Car diže svoju palaču i kao trajni spomen svoje osobe i svog vladanja. Zato je i Dioklecijan gradio u Nikomediji, u Antiohiji, u Rimu, kraj Salone, ili recimo s nekim izvorima, u Saloni. I kao što kasnoantičke vile obično imaju u svom sastavu i nekropolu, tako nije neobično za očekivati da bi i Dioklecijanova mogla imati svoju «nekropolu» za svog vlasnika: mauzolej u njezinu središnjem dijelu.

Izgleda da Palača još nije bila dovršena kad se Dioklecijan u nju doselio i da se još bar nekoliko godina dovršavalo radove. Možda ih je Dioklecijan prekinuo zaželimši se potpuna mira, pa je tako Palača i u času njegove smrti ostala nedovršena u nekim elementima. Zagonetkama oko Dioklecijanova groba pridodaje se i ona u svezi datuma smrti. Ali to ne utječe na našu raspravu!

Palača je postala *gynaecium*, bila je utočište rimskih velikaša palih u nemilost. Gala Placidija po svoj je prilici stanovala tu neko vrijeme sa sinom Valentinijanom III,⁵ a zatim Marcellin (*Marcellinus, patricius*, koji se izgleda održao kao vladar Dalmacije do 468. god.),⁶ Glicerije (*Glycerius*, rimski car, zaređen za biskupa Salone 474.), te Julije Nepot (*Iulius Nepos*, rimski car koji bijaše prislio Glicerija da se odrekne zapadnorimskog prijestolja, i sam je doživio istu sudbinu te se sklonio u Dioklecijanovu palaču gdje je umro 480. od posljedica atentata koji se dogodio u samoj Palači).⁷ Križ na arhitravu *Porta Ferrea* i mali pilastri s križem, otkopani kod mauzoleja, dokazuju postojanje kršćanstva u palači.⁸ Možda su bazilikalne dvorane u južnom dijelu palače u 5. i 6. st. bile adaptirane za kršćanske crkve. Keramički nalazi u palači, koje je sintetizirala Ivančica Dvoržak Schrunk,⁹ pokazuju da se život u njoj odvijao u punoj mjeri i nakon Dioklecijanove smrti, bez prekida sve do 7. st. Naravno, i nakon toga, ali to nije predmet ove rasprave. (U tom smislu su osobito važni rezultati iskopavanja 1992., koji pružaju sjajnu povezanost arheoloških nalaza sa srednjovjekovnim i novovjekovnim životom u Palači.)

⁵ Bulić-Karaman, *Palača*, p. 180 sq.

⁶ J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. 2, Cambridge 1980: Marcellinus 6; cf. E. Marin, in *Salona Christiana* (ed. E. Marin), Split 1994, p. 67 s.v.; M. Nikolanci, *Die „Dalmatinische Dynastie“ und der Untergang des Weströmischen Reiches*, VAHD, 77 (*Disputationes Salonitanae II*), 1984, p. 273-292; « Dalmatinska dinastija » i propast Zapadnog rimskog carstva, Radovi 18, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1985, p. 5-22.

⁷ Bulić-Karaman, *Palača*, p. 181 sq; cf. Ž. Demo, *The Mint in Salona: Nepos and Ovida (474-481/2)*, *Studia numismatica Labacensia A. Jeločnik oblata*, ed. P. Kos, Ž. Demo, Ljubljana 1988, p. 247-270.

⁸ Cf. J. Belamarić, *The first centuries of Christianity in Diocletian's palace in Split*, *Acta XIII CIAC*, III, Città del Vaticano-Split 1998, p. 55 sqq; P. Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae, Salona II*, Rome-Split 1995, p. 237 sq.

⁹ *Dioklecijanova palača od 4. do 7. stoljeća u svjetlu keramičkih nalaza*, VAMZ, 3. s., XXII, p. 91-105 (1989).

Na prostoru između južnog zida mauzoleja i njegova temenosa te Peristila palače, nakon dovršetka prethodno spomenutih istraživanja, vidi se kameno popločanje, koje pripada temeljima. U Dioklecijanovo vrijeme, taj je prostor morao biti nasut zemljom do nivoa obrađenog lica podnice mauzoleja, i na tom je nivou moralo biti popločanje. Ispod mauzoleja je kriptu (kasnije je bila pretvorena u crkvicu sv. Tome Apostola), koja je vjerojatno bila izgrađena samo kao temelj mauzoleja, te prema spomenutim istraživanjima, nije bila ni dostupna nakon završetka mauzoleja, pa bi stoga tu kriptu valjalo isključiti iz razmatranja eventualne funeralne namjene za Dioklecijana. (Francesco Tolotti,¹⁰ međutim, upravo na okolnosti da je sarkofag razbijen, izvlači zaključak da je sarkofag mogao biti postavljen na mjestu prije nego je kriptu dogotovljena, pa da je upravo zbog toga, jednog dana morao biti razbijen da bi bio iznesen.)

Od suvremenih istraživača, jedini koji izrazito sumnja, pa čak i odbacuje interpretaciju o mauzoleju je Noël Duval. To je osobito došlo do izražaja u njegovim nedavnim retcima kojima polemizira s onima koji tradicionalno tumače građevinu kao mauzolej.¹¹ I u katalogu izložbe na kojoj je bio prikazan i rad arhitekta Ernest Hébrarda u Dioklecijanovoj palači početkom 20. st. (koji je bio rezultirao monumentalnom publikacijom, zajedno s povjesničarom Jacques Zeillerom, 1912.), N. Duval je kritizirao interpretaciju splitske katedrale kao nekadašnjeg Dioklecijanova mauzoleja.¹²

Valja kazati da je i Julijan Medini, u svojoj neobjavljenoj doktorskoj disertaciji o maloazijskim religijama u rimskoj provinciji Dalmaciji 1981., implicite dovodio u pitanje interpretaciju o izvorno mauzoleju, tumačeći radikalnije od T. Marasovića kasno-srednjovjekovni izvor Prokulijanov, koji međutim, kako ćemo vidjeti u svezi malog hrama *in antis* palače, nije pouzdan. Medini je tumačio da je građevina prvenstveno Jupitrov hram.¹³ To doduše nije u neskladu i s mauzolejom jer se preko *Iovius* dolazi do Dioklecijana; mauzolej je ujedno i hram carskog kulta, to nam je potpuno jasno. Za Nenada Cambija nema dvojbe da je katedrala nekoć bila mauzolej.¹⁴ To isto važi i za Duju Rendića-Miočevića.¹⁵ T. Marasović je, u svom nedavnom pregledu povijesnih vrela i brojnih publiciranih radova, zaključio da se može tumačiti kako je građevina bila mauzolej Dioklecijanov te istodobno hram posvećen Jupiteru, Dioklecijanovu božanskom ocu.¹⁶ O tome da je riječ nedvojbeno o mauzoleju, jasno je i za Henner von Hesberga.¹⁷

¹⁰ *Il S. Sepolcro di Gerusalemme e le coeve basiliche di Roma, Mittheilungen DAI Rom* 93, 1986, p. 489-491; p. 491.

¹¹ N. Duval, in *Antiquité Tardive*, 10/2002, p. 452 sq.

¹² N. Duval, in *Italia Antiqua - Envois degli architetti francesi (1811-1950) - Italia e area mediterranea*, Paris 2002, p. 290.

¹³ Filozofski fakultet, Zadar, p. 370-374.

¹⁴ Cf. N. Cambi, *On the dedication of the prostyle temple of the Diocletian's palace in Split, Orbis Romanus Christianusque* (Mélanges N. Duval), Paris, 1995, p. 254.

¹⁵ D. Rendić-Miočević, *O uništenom središnjem motivu friza Dioklecijanova mauzoleja u Splitu, PPUD* 32, *Prijatelj zbornik* I, Split 1992, p. 99-115, cf. p. 104.

¹⁶ T. Marasović, *O hramovima Dioklecijanove palače, PPUD* 35, *Petriciolijev zbornik* I, Split 1995, p. 89-103, cf. p. 100-101.

¹⁷ *Monumenta - I sepolcri romani e la loro architettura*, Milano 1994, p. 69, 221, 225.

Postoji još jedna okolnost, koja nas navodi da ostanemo uz interpretaciju o mauzoleju. Peristil, koji je uz monumentalno carsko zdanje koje će postati katedralom, završava prema južnoj strani, tamo gdje je vestibul koji uvodi u carske odaje, protironom. Četiri stupa nose trokutni zabat i arhivolt, što znači da dva središnja stupa podupiru luk. Već je samo to arhitektonsko rješenje protirona u dobroj mjeri vezano za funeralnu tematiku. Poznati su primjeri upravo grobne građevine u obliku protirona (u takvim su građevinama bili položeni sarkofazi)¹⁸ a takav je protiron prikazivan i na sepulkralnim spomenicima.¹⁹ Stoga, uz poznatu i osobito sa strane Ejnara Dyggvea često propagiranu funkciju protirona kao pozornice za carski kult (a što je stalno osporavao Noël Duval), ne treba zaboraviti i na ovaj zagrobni aspekt protirona, što u sklopu cjeline ojačava interpretaciju o mauzoleju.²⁰

Temenos (ogradni zid) mauzoleja s nišama u kojima su možda stajali kipovi, vidljiv je djelomično na južnoj i na istočnoj strani. Sama zgrada mauzoleja podignuta je na visokoj oktogonalnoj podnici, koja je s pravokutnim ulaznim prostorom - prostazom duga 34 m. Promjer, također oktogonalne cele mauzoleja je 13 m, unutrašnja visina njene kupole je 22 m, a ukupna visina mauzoleja, od poda kripe do akroterija na vrhu krova je 31,5 m. Unutrašnjost cele je kružne osnove, a raščlanjena je naizmjenično polukružnim i četvrtastim nišama. Tu su, također, i dva reda stupova, donji viših i gornji nižih, koji nose bogato profilirane ukrasne vijence (korniže). U svakom nizu ima osam stupova, od kojih su četiri u gornjem nizu s kompozitnim kapitelima, a svi ostali s kapitelima korintskim. Svi su stupovi u donjem nizu od crvenog egipatskog granita iz Asuana, dok su od onih iz gornjeg niza četiri od carskog porfira iz Egipta, tri su vjerojatno od sivog egipatskog granita, a osmi nije detaljnije istražen.²¹

U peristazi mauzoleja, od 24 stupa sačuvano je 19 u izvornom smještaju uokolo podnice. Od tih stupova, pet je od crvenog a dva od sivog egipatskog granita, izgleda da su tri od prokoneškog mramora a četiri od sivog i smeđeg kamena *breccia corallina*, tri su od manje kvalitetnog sivog granita a dva su teže prepoznatljiva (ili su od sivog mramora ili od vapnenca). Mjestimično su još *in situ* ploče kasetirana stropa koji je tekao duž čitave peristaze. Kroz veliki portal ulazi se u unutrašnjost mauzoleja, koja je na nešto višoj razini od izvorne.

Unutrašnjost cele je odlično sačuvana. Posebno se doima kupola u obliku polusferične kalote, sagrađena od opeka koje su naslagane na male lukove, a ovi su poredani jedan povrh drugoga kao lepeza. Kupola je pokrivena krovom.

¹⁸ Cf. J. Kollwitz, *Ravenna zwischen Orient und Occident*, *Atti del VI Congresso internazionale di archeologia cristiana* (Ravenna 1962), Città del Vaticano 1965, p. 387, fig. 3.

¹⁹ Cf. A.-M. Bertin, *Les sarcophages en plomb syriens au Musée du Louvre*, *Revue archéologique*, 1974/1, p. 43 sqq, fig. 13-14, 19.

²⁰ M. J. Johnson, *Late Antique Imperial Mausolea*, v. 1, Princeton 1986, p. 260.

²¹ G. Niemann, *Der Palast Diokletians in Spalato*, Wien 1910, p. 75; E. Hébrard, J. Zeiller, *Le Palais de Dioclétien à Spalato*, Paris 1912, p. 92; J. B. Ward Perkins, *Dalmatia and the marble trade*, in *Disputationes Salonitanae* 1970 (ed. Ž. Rapanić), Split 1975, p. 39: fig. 1, p. 40, 44 ("Imperial porphyry, Djebel Dokhan"); J. J. Wilkes, *Diocletian's Palace, Split - Residence of a retired Roman emperor* (2. ed.) Sheffield 1993, p. 49.

Ispod vijenca (korniža) gornjeg niza stupova u mauzoleju proteže se friz u kojem su u reljefu scene Erota u lovu, vijenci s maskama, te tri medaljona: u onome na sjevernoj strani prikazana je glava Herma Psihopompa (koji vodi duše u podzemni svijet), a u dva medaljona na istočnoj strani portreti su Dioklecijana i, kako se obično misli, njegove žene Priske, premda bi ovaj drugi lik mogla biti personifikacija Tyche.²² Priska je bila potpuno odvojena od Dioklecijanova ceremonijala, ona konačno nije ni bila pokopana s njim u palači. Međutim, ne može se poreći mogućnost da je bilo predviđeno da ona bude pokopana s Dioklecijanom u mauzoleju. Ovaj arhitektonski dekor u građevini koju smo opisali, konkretno, reljef koji kruži uokolo, pruža dokaz o funeralnom karakteru izvornog zdanja.

Dakle, ova bitno funeralna karakteristika i okolnost da kriptu nije mogla biti upotrebljena za pokop Dioklecijana, upućuju na pretpostavku, koja može biti utemeljena na analognim spomenicima i na podacima koje pružaju povijesni izvori, da je Dioklecijanov sarkofag od crvenog porfira ležao u upravo opisanoj veličanstvenoj građevini. Ne možemo iznijeti neku čvršću pretpostavku dokle je tu bio i kakva mu je bila sudbina. U tom trenutku, upomoć nam priskaču spomenuti porfirni ulomci nađeni blizu katedrale. Ukoliko to doista jesu, kao što se par puta u literaturi špekuliralo, ulomci sarkofaga, onda bi to značilo da je sarkofag bio uništen. Racionalno je pretpostaviti da je bio uništen u trenutku unošenja kršćanskog kulta u građevinu. I tako su svi koji su o tome raspravljali i razmišljali. Neki su bili za ranu a neki za kasnu kronologiju, opcije promjene namjene mauzoleja su se kretale od početka 5. do početka 9. st., dakle u diakroniji od 400 godina! Datum pak te prenamjene poganske građevine za kršćanski kult, u nedostatku preciznijih izvora, ovisi, po našem mišljenju, o interpretaciji cjeline spomeničke baštine.

Don Frane Bulić, koji je slijedeći i Luku Jelića,²³ uvijek smatrao da je katedrala nekadašnji mauzolej,²⁴ smatrao je da «ako sarkofag nije bio prije uklonjen iz Mauzoleja, sigurno je bio uklonjen koncem VIII. ili početkom IX. v., kada je Mauzolej bio preobraćen u stolnu splitsku crkvu, te da neizravnu potvrdu za to imamo u vijesti, da je nadbiskup Ivan Ravenjanin očistio Dioklecijanov Mauzolej (templum Jovis po njemu) od svake poganštine.»²⁵ Toma Arhiđakon to upravo navodi: *templum Jovis quod in ipso augustali edificio excelsioribus fuerat structuris erectum, ab ydolorum mundavit figmentis.*²⁶ U 16. st. pak Tomko Marnavić iz Bosne, prema Buliću i Mommsenu *fantasta e falsificatore*,²⁷ piše da je oko 1550. propala jugozapadna ugaona kula Dioklecijanove palače, te da je u njoj bio nađen porfirni sarkofag na kojem da je bilo uklesano Dioklecijanovo ime. Prema Buliću, jedino je istinito to da je u tim godinama, tj. 1628., došlo do rušenja više kula uokolo Palače, pa i te jugozapadne, te da je kamen odatle bio izvezen

²² Cf. N. Cambi, in *Longae Salonae*, ed. E. Marin, Split 2002, I, p. 144, 159, n. 412.

²³ *Ephemeris Spalatensis*, p. 2 sqq, tab. V, in *Acta I CIAC*, Split 1993, p. 88-90, 133.

²⁴ Bulić, *L'imperatore Diocleziano - Nome, patria e luogo della sua nascita; anno, giorno, luogo e genere della sua morte*, Estratto dal BD 1916, p. 31 -42.

²⁵ Bulić-Karaman, *Palača*, p. 89 sq.

²⁶ *Historia Salonitana*, ed. Rački, Zagreb 1894, p. 34; Bulić, *Il sepolcro di Diocleziano a Split*, VAHD 46, 1923, p. 5.

²⁷ Bulić, *Sepolcro*, p. 6; id., *Imperatore*, p. 5 sq, 45 sq.

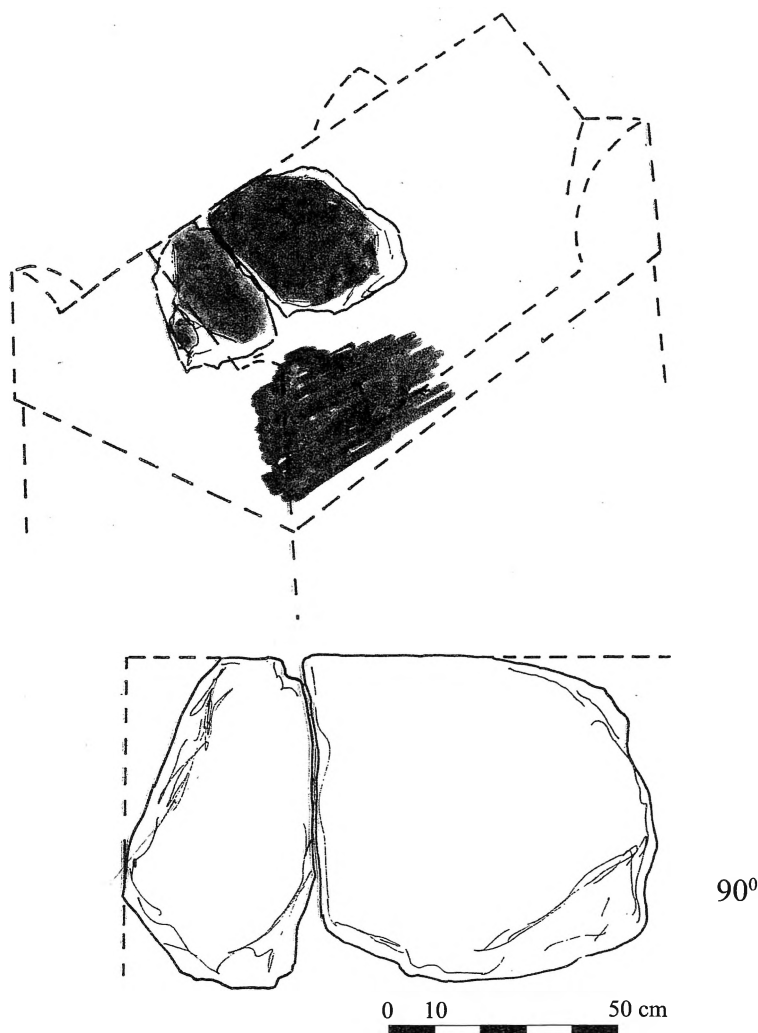

Fig. 1a

u Veneciju.²⁸ Najmanje dvije okolnosti nas navode da u sudu o ovome ostanemo na Bulićevoj strani: prvo, carski sarkofazi od porfira poznati su kao anepigrafički, drugo, da je taj sarkofag doista tada nađen, teško je zamisliti da se ne bi bio sačuvao ili ponovno upotrijebio u Splitu ili u Veneciji. Međutim, da je Dioklecijanov sarkofag doista bio od porfira, Buliću je potpuno jasno, i to ne samo na temelju analognih pokopa suvremenika, već i na jednoj neizravnoj vijesti iz korespondencije sv. Ambrozija, koju Bulić navodi.²⁹

²⁸ Bulić, *Imperatore*, p. 46 sq, n. 3: „fu trasportata a Venezia grande quantità di pietre, e ciò per la Chiesa della Madonna della Salute, allora in fabrica; e che sedici trabaccoli della famiglia Mandinić di Milna sull'isola Brazza hanno trasportato questo materiale da Spalato a Venezia.“

²⁹ Bulić, *Sepolcro*, p. 8: „una testimonianza molto antica del genere della tomba di Massimiano, (...) fù sepolto in un sarcofago di porfido; conseguentemente anche Diocleziano dovrebbe essere stato sepolto in un sarcofago dello stesso materiale.“

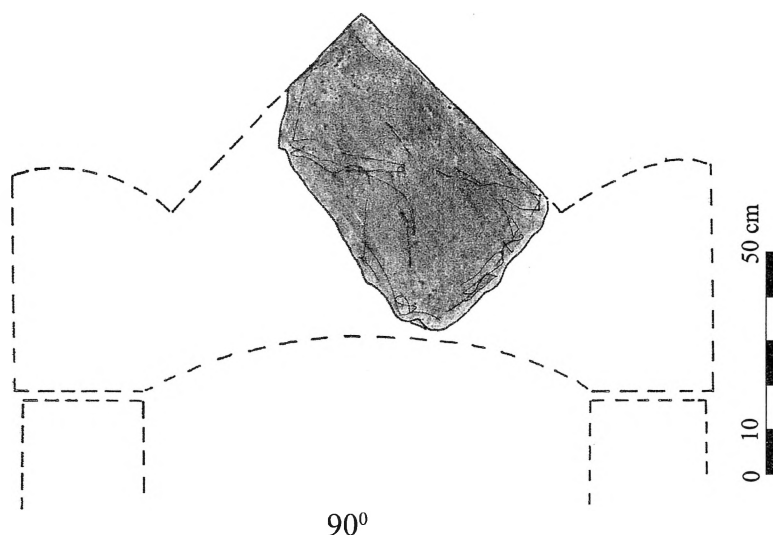

Fig. 2b

Nova iskopavanja nisu u tom pogledu donijela osobite pojedinačne novosti. Nedvojbena su nalazi ulomaka starokršćanskog sakralnog dekora, imposta i oltarnih pregrada, ali bez jasne izvorne lokacije.³⁰ Međutim, jedno usputno upozorenje M. Bonačić Mandinić i V. Delonga, na temelju rezultata istraživanja iz 1992., o tome kako ti rezultati potiču da uzmemo u obzir i pisanje Tome Arhiđakona kako je gotski kralj Totila dijelom porušio Salonu te ušao u Palaču, gdje da je srušio i uništio carske klesane natpise i dao razoriti dio građevine,³¹ navodi nas na pomisao, nije li Dioklecijanov sarkofag stradao upravo u toj razornoj ekspediciji? Znači, možda je moguće razdvojiti uništenje carskog sarkofaga od uvođenja nove namjene u mauzolej!

Ulomci od porfira koji su sačuvani u stražnjem, radnom, vrtu Arheološkog muzeja u Splitu, pokazuju tri vrste porfirne zrnaste strukture: zgusnuta, poluzgusnuta te ona s izrazitim bijelim zrnima. Od tih ulomaka, koji po svemu sudeći potječu od nalaza 1924., sa prostora u požaru stradale tzv. Stare biskupije, tj. u neposrednoj blizini katedrale, uz njezinu sjeveroistočnu stranu, nakon dugog proučavanja, izdvojili smo dva ulomka (koja se eventualno spajaju) a kojima su dvije uglačane površine pod pravim kutom (fig. 1a, 1b, 1c); jedan koji ima takve uglačane površine pod tupim kutom (110°) (fig. 2), te dva koja pripadaju donjem dijelu sanduka sarkofaga s profilacijom (fig. 3). (Te ulomke objavljujemo ovdje u crtežima, uklopljene u moguće rekonstrukcije, bez fotografija, jer te ništa ne pomažu u ovom slučaju; sve je crteže izradila moja suradnica u Arheološkom muzeju u Splitu Ika Prpa-Stojanac, na čemu joj najljepše zahvaljujem.)

Kakva je međutim povijest porfirnih ulomaka. Rekli smo: po svemu sudeći; naime, to tako očito proizlazi na temelju činjenice da se navedena skupina ulomaka

³⁰ Cf. I. Mirnik, *Roman architectural fragments, Diocletian's Palace, American-Yugoslav Joint excavations VI, Minneapolis 1989*, ed. Sh. McNally, I. Dvoržak Schrunck, ass. ed. J. and T. Marasović, Dubuque 1990, p. 35 sq, no 61-68, pl. 8.

³¹ Delonga, Bonačić Mandinić, op. cit., p. 14 sq.

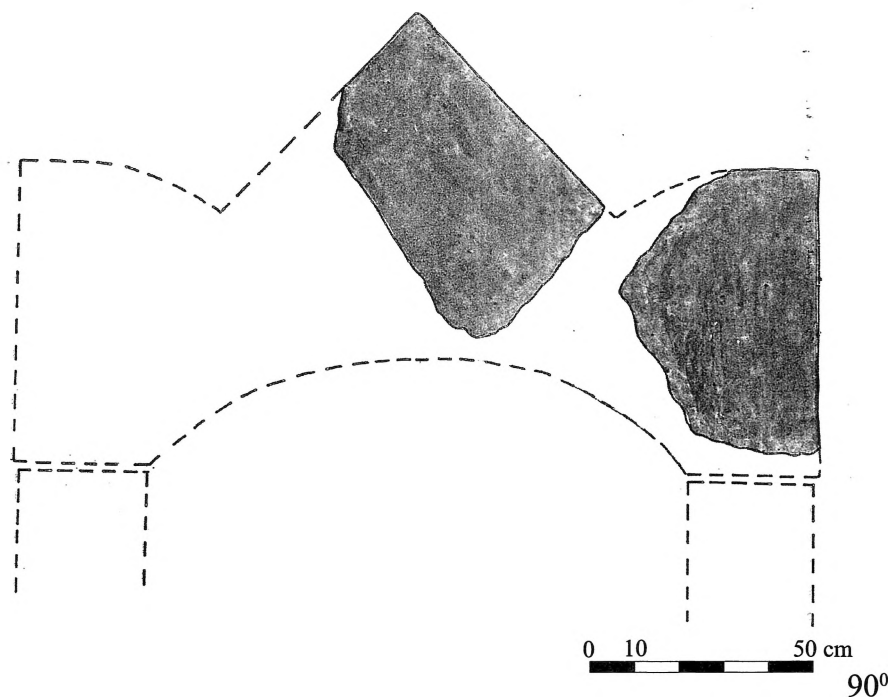

Fig. 1c

čuva u muzejskom vrtu, te na temelju, prvo, članka Hainz Kählera, znanstvenika koji je prvi upozorio na te ulomke,³² drugo, usmene predaje da su baš to ti ulomci, tako da nam to ne može izgledati sporno. Međutim, onaj koji je bio na početku tog otkrića, držao je da ne može biti riječi o ulomcima sarkofaga. Moramo stoga pokloniti dužnu pozornost njegovu stavu, pogotovo kad se to radi o istraživaču don Frani Buliću. Pre-nijet ćemo zato točno njegov opis tih ulomaka i njegovu ocjenu, onako kako je on to formulirao u svom sintetskom djelu o Dioklecijanovoj palači 1927. na hrvatskom.³³ (Iste rečenice sadrži i, inače nešto skraćena, njemačka verzija te knjige iz 1929., a te je u cijelosti prenio u svom članku znanstvenik koji je i unio u literaturu hipotezu o ulomcima Dioklecijanova sarkofaga.)³⁴ Bulić je tu sažeo ono bitno iz svog prethodnog rada o tim porfirnim ulomcima te o Dioklecijanovu sarkofagu.³⁵ Evo dakle što kaže Bulić: «Prigodom istraživanja posljednjih decenija okolo stolne crkve među ondje nasutim materijalom izašlo je na vidjelo više komada crvenog porfida dviju vrsta, do 34 komada, više ili manje svakojako razbijenih, od kojih su nekoji oble polirane forme, dakle ostaci stupova, nekoji ravne polirane površine, sve arhitektonski dijelovi palače. Svi su ovi komadi sada u Arheološkom Muzeju. Ali nijedan od ovih ne bi po obliku mogao biti ulomak sarkofaga. Primjećujemo ovo, jer se često čuje u Splitu, da su kršćani, kada su zaposjeli Dioklecijanovu palaču, izbacili iz Mauzoleja njegov sarkofag te ga razbili. To je moguće, ali za to nemamo nikakvih dokaza. Moguće je, da

³² H. Kähler, *Domkirche, Mélanges Mansel II*, Ankara 1974, p. 809 sq. Cf. Id., *Split i Piazza Armerina - rezidencije dvaju careva - tetrarha*, in *Urbs* 4, 1961-62, Split 1965, p. 107, n. 33.

³³ P. 90, n. 133.

³⁴ H. Kähler, *Domkirche*, p. 809.

³⁵ Bulić, *Sepolcro*, p. 3-9.

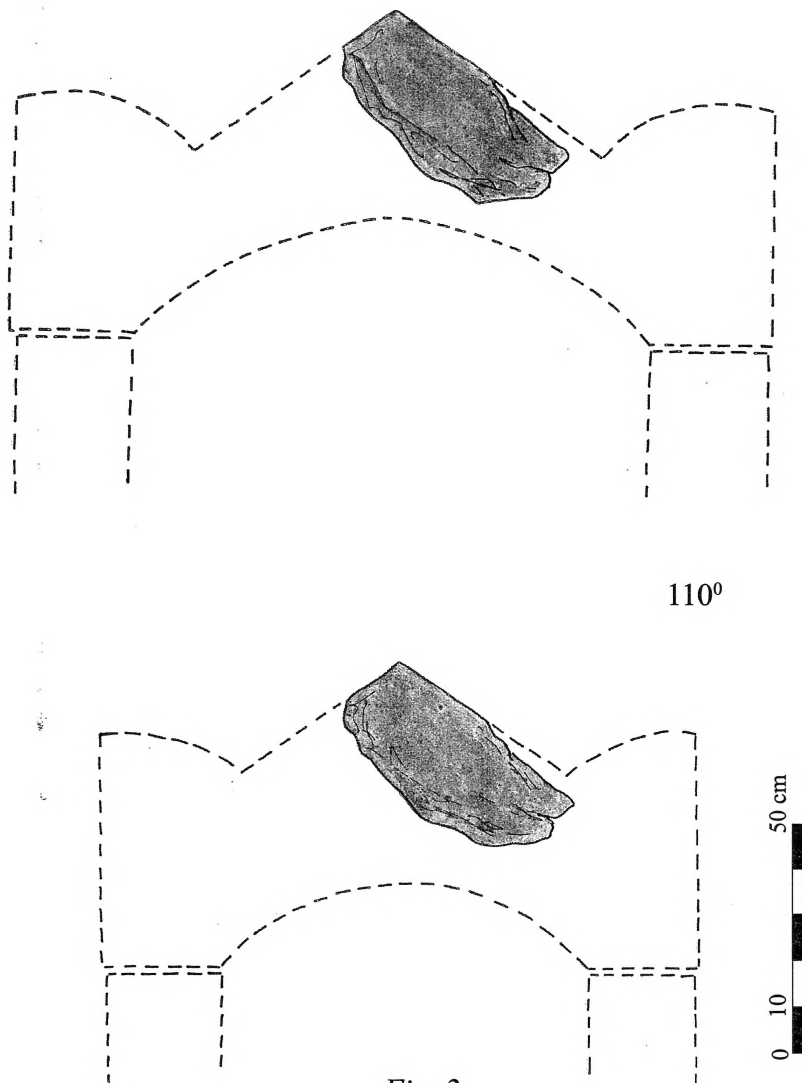

Fig. 2

njegov sarkofag, uklonjen iz stolne crkve, leži gdje god u okolici Mauzoleja ili dalje. Dalja istraživanja, u Dioklecijanovoj palači, mogla bi iznijeti još koje iznenađenje.»

Ovdje se vidi da među pronađenim ulomcima Bulić nije prepoznao nijedan koji bi bio od sarkofaga, a nazire se da Bulić zapravo ne vjeruje da je Dioklecijanov sarkofag bio razbijen, kao da se nada da bi isti mogao biti jednog dana nađen, te se u tome začudo nalazi na poziciji sličnoj onoj N. Duvala, koji doduše iz drugih razloga, jer ovaj negira da bi katedrala bila nekadašnji mauzolej, predmnijeva da nije nemoguće da se sarkofag Dioklecijana nađe jednog dana izvan Dioklecijanove palače. Duval bi u takvoj poziciji vidio grobnicu Dioklecijana, dok Bulić iz mauzoleja-katedrale evakuiran sarkofag. Čini nam se da je u ovom stavu Bulić bio više emocionalan nego racionalan; volio je jednako i Dioklecijana i sv. Duju - Domnija, mučitelja i mučenika, pa je želio vjerovati da Dioklecijanov sarkofag nije netragom nestao. Od Bulićevih rečenica prošlo je sedam desetljeća, mnoga su istraživanja provedena, ali do tog «iznenađenja» nije došlo. Znanstveno govoreći, naravno da tako nešto ne možemo

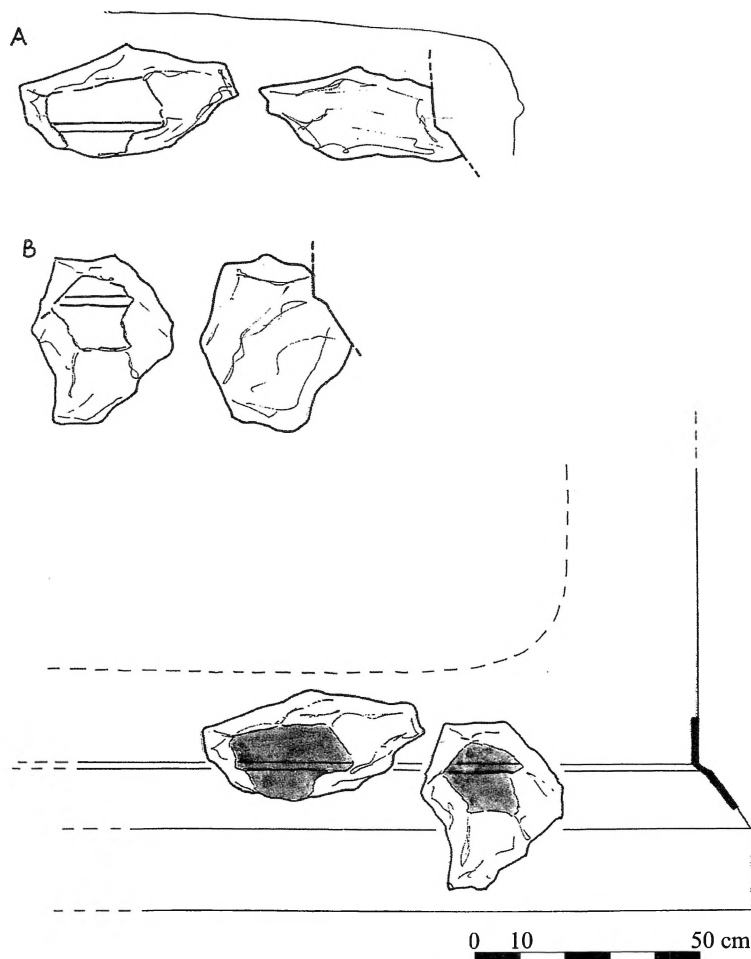

Fig. 3

potpuno isključiti.³⁶ Treba doista naglasiti kako je očito Bulić želio naći makar trag Dioklecijanova sarkofaga. Kada su gorespomenuti fragmenti pronađeni, bio je već u visokoj životnoj dobi od 78 godina. Tri-četiri godine prije tog pronalaska, Bulić je poklanjao pozornost iskopavanjima oko mauzoleja ali, kako smo naveli, nije u tim ulomcima vidio ulomke sarkofaga.³⁷

Doista, naš je pregled navedenih porfirnih ulomaka pokazao da je Bulić uglavnom imao pravo, ali ne u cijelosti. Prvo, kako smo naveli, mi smo uočili tri tipa porfirnih ulomaka. Drugo, uočili smo najveću većinu, koja potpuno odgovara Bulićevoj

³⁶ Cf. F. Bulić, *Imperatore*, p. 45 sqq.

³⁷ Bulić, *Sepolcro*, p. 9: „...vennero in luce molti frammenti di cornici e di placche orizzontali che coprivano il periptero e parecchi frammenti di fusti di colonne di porfido, di due qualità, e di basamenti anche di porfido. Non un solo pezzo fra questi pote' essere constatato appartenere ad un sarkofago. I lavori di sterro vanno a continuare ancora per qualche tempo. È possibile, diciamo possibile, che si possa trovare ancora qualche traccia del sarkofago di Diocleziano.“

ocjeni. Međutim, uočili smo i navedene ulomke koji bi mogli biti dio sarkofaga. Ovaj kondicional ostavljamo budući da nismo sto posto sigurni može li se tim ulomcima isključiti svaka druga arhitektonska uloga, premda nas u to uvjerava i takav poznavatelj arhitekture Dioklecijanove palače kakav je Jerko Marasović. Ako oni jesu doista ulomci sarkofaga, nemamo sto postotnu sigurnost da ovi, koje smo mi proučavali, doista pripadaju Buličevoj skupini, budući da ista nije bila inventirana. Doista, teoretski je i neki drugi ulomak mogao, tijekom desetljeća koje su ti ulomci proveli u muzejskom vrtu,³⁸ biti pridodan Buličevoj izvorno pronađenoj skupini; poznavajući pak način čuvanja ulomaka u tom stražnjem, radnom, muzejskom vrtu, držimo vrlo izglednim da do toga nije došlo, pa utemeljeno predmnijevamo da je skupina koju smo proučavali istovjetna onoj koju je pronašao Bulić. Ključan fragment od 110° (odnosno 108° po Heinz Kähleru) nedvojbeno je isti (fig. 2), Kählerov tekst i njegova fotografija tog ulomka nam to jamče. Ostaje na kraju, naravno i pitanje, ako to i jesu ulomci sarkofaga, jesu li to ulomci Dioklecijanova sarkofaga. Naravno da nikakvog dokaza za to nema. Međutim, okolnost da su ti ulomci pronađeni tako blizu katedrale, činjenica da su oni porfirni, a od porfira su bili carski sarkofazi toga razdoblja,³⁹ doista sugerira da bi oni mogli biti Dioklecijanovi. I tu ova naša «jednadžba s nekoliko nepoznanica» dolazi do završne točke. Ako su ulomci Dioklecijanova sarkofaga pronađeni blizu katedrale, onda to potvrđuje pretpostavke da je ta građevina izvorno bila mauzolej. Potpuno smo svjesni krhkosti ove konstrukcije, ali čini nam se da je ona legitimna, te da smo slijedeći zapažanja i analize naših prethodnika i pokušavajući «materijalizirati» razmišljanja o «ulomcima porfirnog sarkofaga» uspjeli doći do moguće rekonstrukcije tog sarkofaga, te slijedom toga i do utemeljene hipoteze o tome kako je izgledao Dioklecijanov sarkofag. U krajnjoj instanciji, time smo osnažili staru i, kako smo i naveli, uglavnom jednostavno prihvaćenu interpretaciju o splitskoj katedrali kao nekadašnjem Dioklecijanovu mauzoleju.

Ako bismo rekonstruirali ulomak s kutom od 110°, onda bismo prvo mogli posegnuti za rekonstrukcijom poklopca kakvog su imali vrlo rijetko sačuvani sarkofazi od porfira iz Dioklecijanova doba, i onda, s obzirom na tupi kut, mogli bismo pomisliti na poklopac tipa krnje piramide, kakav je npr. poklopac Helenina sarkofaga u Vatikanskim muzejima ili na onaj Konstancije u istim muzejima. Međutim, naš kut je različit u odnosu na te, a i veličina i oblik našeg ulomka su takvi da bi eventualna rekonstrukcija sarkofaga u tom tipu znatno nadmašila uobičajene dimenzije za taj tip, te tako nešto

³⁸ H. Kähler, *Domkirche*, p. 812 sq: „Das 1965 von mir geordnete Material wurde leider 1971 bei der Errichtung eines Magazins hinter dem Museum von Split achtlos in das Gebüsch zwischen diesem und dem neuen Bau geworfen, so dass selbst (...) nicht weiss, ob es sich um das handelt, was man zu Beginn der zwanziger Jahre neben dem Dom zusammenlas. (...) Glücklicherweise aber konnte ich im Sommer 1971 das wichtigste der Bruchstücke, das Deckelfragment, wieder finden. Ibid., p. 814: Erst durch das neben dem Dom gefundene Deckelfragment des Porphyrsarkophags, zu dem nach der Qualität des Porphyrs auch ein Teil der heute zerstreuten Bruchstücke gehören muss, ist der mächtige Bau mit völliger Sicherheit als das einstige Mausoleum Diokletians ausgewiesen. Alle von mir nach ihrer Farbe mit dem Deckelfragment vereinigten Bruchstücke des Sarkophags wiesen Spuren einer gewaltsamen Zerstörung auf, so dass man annehmen muss, dass der Sarkophag des Kaisers in der Tat zerschlagen wurde.“

³⁹ Bulić-Karaman, *Palača*, p. 88 sq.

nije realno. Stoga bismo trebali krenuti u rekonstrukciju tipa s krovom na dvije vode, kakav je uobičajen u konstantinovsko doba, slijedom rekonstrukcije kakvim je krenuo i Kähler. Niz takvih sarkofaga sačuvan je u Konstantinopolu. Takvi su upravo većih dimenzija,⁴⁰ kakve bi se mogle dobiti i rekonstrukcijom iz naših ulomaka.

Vratimo se na Kählera. On je u ljeto 1965. izdvojio ulomak, kojemu je konstatirao kut od 108°, kojega su činile dvije uglačane plohe, od kojih je jedna bila oko 18 cm široka i 27 cm duga a druga 21 cm široka i 22 cm duga.⁴¹ Ulomak koji je Kähler prvi zapazio, objavio - doduše u prilično nerazgovjetnoj fotografiji - te raspravio, očito je isti onaj koji i mi sada obrađujemo (fig. 2), bez obzira na neznatno razliku u mjerenju kuta, naime, naš je kut izmjeren na 110°. (Naš kut je točno nacrtan, to je očito i prema usporedbi s fotografijom koju je objavio Kähler; dakle, po našem uvidu, Kähler je za nijansu netočnije izmjerio kut ali to ništa bitno ne mijenja). Kähler upućuje na porfirni sarkofag iz Konstantinova vremena u Konstantinopolu, koji je sad pred Arheološkim muzejom a nekoć je bio u Hagia Irene (njegove su dimenzije: dužina 3,29 m, širina 2,07 m, visina 3,00 m),⁴² temeljem, po njemu, istovjetnog kuta, kao paralelu Dioklecijanovu sarkofagu. Međutim, taj je kut zapravo nešto oštiri od kuta kod splitskog ulomka, to se vidi usporedbom dva kuta u samoj Kählerovoj publikaciji.⁴³ Kut navedenog sarkofaga iz Hagia Irene je manji od 108°, to je Kähler pogriješio, on je oko 100°, dakle on definitivno govori da je naša rekonstrukcija dobra što se tiče akroterija, a to govori i mogućnost druge rekonstrukcije sarkofaga s akroterijem. Eliminirana je, dakle, mogućnost toliko izrazito visokog zabata i malih akroterija, budući da bi onda sarkofag proizlazio pretjerano širok. Kähler stoga, po našem mišljenju, nema pravo kad upućuje na mogući izgled Dioklecijanova sarkofaga, dok mu naprotiv valja odati veliko priznanje i zahvalnost što je uočio ključni ulomak sarkofaga!

Očito slijedom Kählera, M. J. Klein je u svoj katalog uvrstio ulomak iz Splita upravo kao ulomak poklopca sarkofaga, i s vjerojatnošću da bi bio od Dioklecijanova sarkofaga.⁴⁴

Pogled na relativno nizak zabat a relativno visoke akroterije poklopca sarkofaga, kako ga mi rekonstruiramo (fig. 2), nalazimo i kod nekih drugih konstantinopolskih sarkofaga (koji su u tome podudarni s maloazijskim), pa je to pokazatelj vjerodostojne rekonstrukcije. Njima je zajednička velika masa poklopca sarkofaga te nedostatak figurativnog ukrasa.⁴⁵

Kako je mogao izgledati Dioklecijanov sarkofag? Ako idemo tragom Guntrama Kocha (i Koch samo spominje fragmente u vrtu Arheološkog muzeja, očito, samo na temelju Kählera), to bi mogao biti veliki sanduk sarkofaga, ravnih ploha, te s poklopcem u obliku krova,⁴⁶ a bio bi import iz Aleksandrije.⁴⁷

⁴⁰ R. Delbrueck, *Antike Porphywerke*, Berlin-Leipzig 1932, p. 223 sqq, no 4-8.

⁴¹ H. Kähler, *Domkirche*, p. 810, foto tab. 271 (vol. III).

⁴² R. Delbrueck, op. cit., p. 224 sq, no 6, tab. 109, foto 3765.

⁴³ H. Kähler, *Domkirche*, p. 811, foto tab. 272 a (vol. III).

⁴⁴ M. J. Klein, *Untersuchungen zu den kaiserlichen Steinbrüchen an Mons Porphyrites und Mons Claudianus in der östlichen Wüste Ägyptens*, Bonn 1988, p. 87 Nr. E 1): "Sarkophagdeckelfragment".

⁴⁵ Cf. Kollwitz, op. cit., p. 391, fig. 8.

⁴⁶ Cf. G. Koch, *Frühchristliche Sarkophage*, München 2000, p. 546: „mit glatten Wänden sowie einen dachförmigen Deckel“, p. 557.

⁴⁷ Koch, op. cit., p. 546.

Oslanjajući se na ulomak koji ima uglačane površine pod tupim kutom (110°), možemo rekonstruirati sarkofag u par inačica 130-170 cm širine. Taj bi sarkofag mogao imati, u slučaju maksimalnih dimenzija, nešto više od 3 m dužine (oko 3,3 m) i nešto manje od 3 m visine (oko 2,7 m). (fig. 2)

Kao što smo rekli, postoje i dva ulomka (koja se eventualno spajaju) a kojima su dvije uglačane površine pod pravim kutom (fig. 1a, b, c), te dva koja pripadaju donjem dijelu sanduka sarkofaga s profilacijom (fig. 3). Oni bi mogli biti dijelovi drugog sarkofaga, s time što bi ulomci sanduka mogli biti i ulomci prvog sarkofaga. Naravno, ovdje je mogućnost da su to doista dijelovi sarkofaga minimalna. Ulomci su previše oštećeni da bi se išta moglo dokazati. Manji od dva ulomka, za koje smo rekli da se eventualno spajaju, ima i jedan minimalni dio koji je mogući preostatak treće strane površine, pa smo ga u mogućoj rekonstrukciji stavili kao rubni dio zabata poklopca (fig. 1a). Međutim, postoji i treći veliki ulomak, koji je još manje definiran ali ne isključujemo potpuno da bi mogao biti ulomak velikog akroterija poklopca (fig. 1c). Naravno, može biti i nešto drugo. I dijelovi s profilacijom mogu biti dijelovi neke baze a ne nužno ulomci dna sanduka sarkofaga. Mi smo se potrudili grafički pokazati kako ti ulomci doista mogu biti i dijelovi sarkofaga, te da se oni mogu uklopiti u zamišljenu rekonstrukciju drugog porfirnog sarkofaga. Ako navedeni ulomci doista pripadaju sarkofagu, on bi bio otprilike dimenzija kao i onaj prvi. Ako bi spomenuti dio doista bio dio akroterija, onda bi taj poklopac mogao biti oko 180 cm širine. Tada bi se mogla rekonstruirati dužina sarkofaga oko 3,5 m a visina oko 2,8 m (fig. 1b, c). Uglavnom, imali bismo dva slična sarkofaga. Mi sve navedene ulomke, nacrtane u mjerilu, predstavljamo znanstvenoj javnosti. Ponavljamo, ne držimo izvjesnim rekonstrukciju ovog drugog sarkofaga, kao što to držimo rekonstrukciju onog prvog, međutim, moguća podudarnost dimenzija dva sarkofaga je izazovna.

Temeljem predloženih mogućnosti rekonstrukcije, s obzirom na dosta velike akroterije, mogući sarkofag od porfira ispada tipološki blizak salonitanskim sarkofazima; jesu li ga od velikog komada porfira salonitanske radionice isklesale?

U osnovi, mi - na temelju svega izloženoga - držimo plauzibilnom rekonstrukciju unutrašnjosti mauzoleja sa sarkofagom cara, kakva je objavljena u monografiji Hébrard-Zeiller, a reproducira je i Bulić.⁴⁸ Želimo naglasiti kako u okolnosti, da su spomenuta četiri porfirna stupa u gornjem nizu stupova u mauzoleju raspoređena na četiri strane svijeta, naslućujemo scenografski okvir za ono što je bilo, također od porfira, u njihovu središtu na podu građevine: carski sarkofag. Doduše, ne može se zanemariti ni okolnost na koju upozorava s pravom Kähler, da u mauzoleju postoje tri pravokutne niše, pa premda su Dioklecijanova žena i kćer, *Prisca* i *Valeria*, skončale u Solunu, ako je doista u mauzoleju bio i Priskin portret, onda je zastalno izvorno postojao projekt da se i Priska pokopa u njemu, zajedno s Dioklecijanom: car u najvećoj niši, nasuprot ulazu, žena u onoj desnoj, bočnoj.⁴⁹ (U prilog takvom tumačenju išla bi činjenica da je u niši a ne u središtu mauzoleja bio sarkofag Konstancije, kao i onaj Helene u Rimu.)⁵⁰ Pokazuje li taj smjer Kählerova razmišljanja i mogućnost da u opisanim ulomcima

⁴⁸ Bulić-Karaman, *Palača*, fig. 41; cf. Bulić, *ibid.*, p. 89, n. 130.

⁴⁹ Kähler, *Domkirche*, p. 816 sq, fig. 100. Cf. N. Cambi, in *Longae Salonae*, op. cit., p. 142, 158, n. 381.

⁵⁰ Kähler, *Domkirche*, p. 816.

vidimo doista ostatke dva porforna sarkofaga? Onoga koji je bio pripremljen za Dioklecijana i onoga koji je bio pripremljen za Prisku?

Prema svjedočanstvu Amijana Marcelina, još je 356. godine sarkofag Dioklecijanov bio na svom mjestu. Naime, tada je neka žena optužila svog muža Danusa da je obeščastio Dioklecijanov grob ukravši s njega carski grimizni zastor, te je ovaj bio zbog toga, zbog uvrede cara (*laesae maieastatis*),⁵¹ osuđen na smrt. Bulić će zaključiti, i mi s njime, neovisno o motivima ili istinitosti spora navedene žene i muža,⁵² da je krajem 4. st. carev sarkofag bio na svom mjestu.⁵³

Sidonije Apolinar, pomalo neodređeno piše o Dioklecijanovu grobu nazivajući ga *bustum: Hinc ad balnea, non Neroniana / nec quae Agrippa dedit vel ille, cuius / bustum Dalmaticae vident Salonae, / ad thermas tamen ire sed libebat / privato bene praebitas pudori*.⁵⁴ Prema Buliću, Sidonije Apolinar tim riječima pokazuje da se stiglo u terme, ne Neronove u Rimu, ni Agripine u Rimu, ni u one (misli se, terme Dioklecijanove također u Rimu), koje je sagradio onaj kojemu se grob vidi u Saloni, gradu u Dalmaciji.⁵⁵ Datum tog navoda bio bi između 461. i 466.,⁵⁶ ili preciznije 465. ili 466.,⁵⁷ možda i kasnije, 469.⁵⁸ (Prema Buliću, sa sarkofagom Dioklecijana u sredini mauzoleja, u dvije su istočne niše bila predviđena mjesta za sarkofage njegove žene Priska i kćerke Valerije.) Stoga, Bulić zaključuje da je Dioklecijanov sarkofag ostao u mauzoleju dva stoljeća nakon smrti.⁵⁹

U 5. st. su morale postojati u Palači kršćanske crkve ili kapele. Kao što smo rekli, po nekim razmišljanjima, možda je već tada mauzolej izgubio svoju funkciju i dobio novu namjenu. U jugoistočnoj niši mauzoleja, izložen je sarkofag koji je tu pronađen u vrijeme Fiskovićevih istraživanja. Zapravo, on je složen od nekoliko ploča iz različitih razdoblja, od kojih je ona prednja proizvod radionica grada Rima iz druge polovine 4. st., a po sredini ima prikaz u reljefu mladog pastira (Dobrog Pastira), kojemu je s lijeve i desne strane ukras sa strigilima. Sama ta okolnost ne pridonosi naravno ništa tezi o ranoj kronologiji spomenika *in situ* (i o starokršćanskom značaju spomenika); kada je sanduk sarkofaga tako složen, ploča iz 4. st. mogla je biti uzeta od bilogdje.

Druga je mogućnost da se promjena od mauzoleja u katedralu dogodila u prvoj polovini 7. st., te da se ona veže uz dolazak Salonitanaca u Palaču, prijenos dijela relikvija u Rim (a i maloprije spomenuti sanduk složen od ploča iz različitih vremena je u nekoj svezi s tim prijenosom relikvija), te da se veže uz podizanje kapele sv. Venancija, u Lateranu, s mozaikom koji prikazuje istarske i dalmatinske mučenike, uključujući i salonitanskog biskupa i mučenika pod Dioklecijanom Domnija. Tada bi se ta promjena vezivala uz

⁵¹ *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri*, XVI, 8, 3-4. *Salona Christiana*, op. cit., p. 127.

⁵² P. de Jonge, *Philological and historical commentary on Ammianus Marcellinus* XVI, Groningen 1972, p. 84-88.

⁵³ Cf. Bulić, *Sepolcro*, p. 4; id., *Imperatore*, p. 48 sq. Cf. Bulić-Karaman, *Palača*, p. 70 sq.

⁵⁴ Bulić, *Sepolcro*, loc. cit.; id., *Imperatore*, p. 49 sq; *Sidonii Apollinaris Sollii Carmina*, XXIII v. 495-499.

⁵⁵ Bulić-Karaman, *Palača*, p. 71, 182.

⁵⁶ *Salona Christiana*, op. cit., p. 125.

⁵⁷ Cf. Sidoine Apollinaire, *Poèmes*, ed. A. Loyen, Paris 1960, p. XXXV.

⁵⁸ *Ibid.*, p. XXXII.

⁵⁹ Bulić, *Imperatore*, p. 65. Cf. Wilkes, *Diocletian's Palace*, p. 50, n. 121, p. 112 sq, 83.

ustupavljanje splitske Crkve i djelovanje Ivana Ravenjanina, ali ne u kronologiji kakvu je, kako smo gore spomenuli, zastupao Bulić, nego već polovinom 7. st. Osobno nam se takva mogućnost čini najvjerodostojnijom, te smo skloni taj događaj vidjeti obilježenim uklesivanjem križa na nadvratniku *Porta Ferrea*. U taj scenarij bi se uklopio i *Evangeliarium Spalatense*, onako kako je njegov nastanak, uporabu i transfer u Split protumačio Vladislav Popović.⁶⁰ Uostalom, i Tomi Arhiđakonu je više za vjerovati nego što su mu neki od naših povjesničara skloni, pa i otkriće Jelenina sarkofaga u Solinu, datiranog 976., pokazuje da je Toma imao pravo u lociranju mauzoleja hrvatskih kraljeva u ranosrednjovjekovnu Salonu-Solin. Zašto bi Ivan Ravenjanin u prvoj polovini 7. st. bio nemoguć?⁶¹ Uostalom, zanimljivo je da čak i, već spomenuta, sinteza keramičkih nalaza navodi njezina autora da kaže⁶² kako se oživljavanje veza s Istočnim Carstvom vremenski podudara sa Šišićevim datiranjem poslanstva Salonitanaca iz Palače bizantskim carevima kako bi dobili odobrenje da stanuju u Palači; tako je bilo prema Tomi Arhiđakonu, Šišić je zaključio⁶³ da je to bilo u doba dvojne vladavine Heraklija i sina Herakleona, tj. od 638. do 641. god. Dodali bismo da se to savršeno slaže s Marovićevom datacijom pada Salone,⁶⁴ premda bismo upozorili i na naše raspravljanje u pogledu neadekvatnosti da za prestanak života metropole Salone tražimo jedan konkretan datum. Dodajmo sada da se naznačeni vremenski okvir savršeno slaže i s datacijom mozaika u Venancijevu oratoriju u Rimu u vrijeme pape Ivana IV. (640.-642.)!⁶⁵

Bulićeva interpretacija⁶⁶ da se promjena od mauzoleja u katedralu dogodila u 8. ili 9. st. ne čini nam se izglednom. Da se već toliko zašlo u Srednji vijek, čini nam se nemogućim, odnosno, da se to zaista tada dogodilo, čini nam se da bi sudbina Dioklecijanova sarkofaga bila sretnija! Bio bi najvjerojatnije ponovno upotrijebljen.

Po jednom natpisu iz 11. st. (sada u Arheološkom muzeju u Splitu),⁶⁷ zajamčena je posveta katedrale Blaženoj Djevici Mariji. Uz tu, katedrala je uvijek nosila i posvetu salonitanskim mučenicima Domniju i Anastaziju, te sv. Kuzmi i Damjanu.⁶⁸

⁶⁰ V. Popović, *Les Evangiles de Split*, in *Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France*, 1987, p. 266 sqq.

⁶¹ Cf. A. J. Matanić, *Il capitolo XI di "Historia Salonitana" (HS) su Giovanni di Ravenna ed alcune fonti dei sec. VII-VIII*, in *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća*, ed. D. Šimundža, Split 1990, p. 175-180.

⁶² I. Dvoržak Schrunk, op. cit., p. 97.

⁶³ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, p. 281 sq.

⁶⁴ I. Marović, *Reflexions about the year of the distruction of Salona*, VAHD 77, 1984, p. 293-314.

⁶⁵ Cf. A. Benveniste, *Le sorti della cristianità salonitana dall'Antichità ai nostri giorni*, in *Salona Christiana vista dall'Urbe*, ed. E. Marin, A. Benveniste, D. Mazzoleni, Split-Roma 1995, p. 50; E. Marin, in *Salona Christiana*, op. cit. p. 80; P. Jounel, *Le culte des saints dans les basiliques du Latran et du Vatican au douzième siècle*, Rome 1977, p. 239; J. Wilpert, W. N. Schumacher, *Die römischen Mosaiken der kirchlichen Bauten vom IV.-XIII. Jahrhundert*, Freiburg-Basel-Wien 1916/1976, p. 94-95, 331-332; G. Bovini, *I mosaici dell'oratorio di S. Venanzio a Roma*, in *XVIII Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, Ravenna 1971, p. 143, 153 sq.

⁶⁶ F. Bulić, J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa – Kronotaksa spljetskih nadbiskupa*, Zagreb 1912-1913, p. 116-151.

⁶⁷ M.-P. Flèche Mourgues, P. Chevalier, A. Piteša, *Catalogue des sculptures du Haut Moyen-Age du Musée archéologique de Split*, VAHD 85/1992, p. 243 sq, no IV.12

⁶⁸ Cf. N. Cambi, *The cult of the Blessed Virgin Mary at Salona and Split from the fourth till the eleventh century in the light of archaeological evidence*, *De Cultu Mariano Saeculis VI-XI – Acta Congressus Mariologici Mariani Internationalis in Croatia anno 1971 celebrati*, vol. V, Roma 1972, p. 62.

Na suprotnoj strani od mauzoleja prostire se temenos s hramovima. Izvrsno je sačuvan onaj središnji, tipa heksastilnog prostila u antama, na visokoj podnici, s kriptom i polubačvastim kasetiranim svodom, koji se obično interpretira kao Jupitrov, a taj je postao krstionicom katedrale. Bili su nađeni ostaci još dvaju malih svetišta kružnih temelja. Prema Nenadu Cambiju, hram je izraz sinteze religijskih sustava tetrahrijskog doba i ne bi se moglo potvrditi kasnosrednjovjekovna tumačenja Prokulijanova, koja je u ranijim radovima koristio T. Marasović za tumačenje posvete hramova unutar ovog temenosa, koji je nasuprot onom mauzoleja.⁶⁹

Za našu temu moramo još obratiti pozornost na *Porta Ferrea*, zapadna vrata Palače, koja su, zajedno sa svojim obrambenim dvorištem (*propugnaculum*), najbolje sačuvana. Na ključnom kamenu nadvratnika bio je otučen reljef krilate Viktorije-Nike, koja je predstavljala carsku pobjedu, reljef je očito bio suvremen Dioklecijanovoj epohi, te je preko njena lika bio uklesan križ, koji je nakon Konstantinove pobjede kod Milvijskog mosta postao novim simbolom pobjede i, naravno, i novim simbolom carske pobjede. To je simbolični i jedan od najstarijih dokaza kršćanstva u Palači. N. Cambi je datirao taj križ između sredine 6. i ranog 7. st., te ga s pravom postavio međašem kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja u Palači,⁷⁰ za razliku od onih koji su držali da je taj križ, koji zapravo simbolizira ono što je učinak prenamjene mauzoleja, a to je kristijanizacija Palače, uklesan onda, kada se to, po njima dogodilo, dakle, u 8. st., kako smo već naveli da je bilo Bulićevo mišljenje,⁷¹ ili pak za razliku od onih koji su držali da se križ uklesao da bi se otukla Viktorija u 5. ili 6. st.⁷²

Ovdje, čini nam se, postavlja se pitanje, mora li se stavljati u isti trenutak uništenje krilate Nike i uklesavanje križa s rozetama i sa siglom imena Isusa Krista na grčkom uz gornju hastu križa, s lijeve i s desne strane, IC XC, kako se to predmnijeva.⁷³ Ne čini nam se nemogućim razdvojiti te dvije radnje, štoviše zbog očividno ne potpuno dovršenog posla uklanjanja lika Nike, naime, preostalo joj je neuklonjeno krilo. Možda su to indiciji da se dvije radnje vremenski udalje; bilo bi za očekivati da istovremenost, pogotovo u 7. st., kad je križ uklesan kao konačni znak novog stanja u Palači, nije istoznačna s brzopletošću; pa da se je tek tad dogodilo uklanjanje Nike, možda bi bilo kompletno, uključujući i krilo. Ovako smo ponukani da promislimo, nije li uklanjanje Nike bilo zapravo njeno oštećenje, razbijanje, koje će tek mnogo kasnije biti kompletirano dodavanjem novog znaka. Ovo predloženo kasno razbijanje Nike i to ne sa strane autohtonog stanovništva već sa strane napadača na područje Salone u skladu je sa stanjem, koje smo bili u mogućnosti ustvrditi, neuništavanja antičkih poganskih spomenika u trenutku pobjede kršćanstva.⁷⁴

⁶⁹ N. Cambi, *On the dedication of the prostyle temple*, loc. cit.

⁷⁰ N. Cambi, *Križ na zapadnim vratima Dioklecijanove palače*, *Kulturna baština* 11-12 (1981), p. 6-14; cf. E. Hébrard, J. Zeiller, *Spalato*, Paris 1912, p. 43, 46.

⁷¹ Bulić-Karaman, *Palača*, p. 53.

⁷² Cf. Cambi, *Križ*, op. cit., p. 8.

⁷³ Cambi, *Križ*, op. cit., p. 7; Bulić-Karaman, loc. cit.

⁷⁴ E. Marin, in *Salona Christiana*, op. cit., p. 32 sq; id., *Martia Iulia Valeria Salona Felix and the growth of Christianity, Religio Deorum, Actas del Coloquio Internacional de epigrafía* (1988), ed. M. Mayer, Barcelona 1992, p. 333-346.

U hodniku poviše ovih vrata bila je ugrađena crkvice Gospe od zvonika, prvotno posvećena sv. Teodoru. S te strane širio se prema zapadu srednjovjekovni Split, budući je prostor unutar palače postao pretijesnim. I u hodniku iznad sjevernih vrata *Porta Aurea*, odakle je vodio put prema Saloni, bila je ugrađena crkvice sv. Martina. I druge crkve, koje je teško preciznije datirati, kompletiraju slike eklezijalne implementacije unutar Dioklecijanove palače ili uz njezine zidine u kasnoj antici.⁷⁵

Nakon tolikih rasprava o vremenu i načinu prenamjena poganskih građevina u kršćanske crkve, od kojih ističemo onu klasičnu F. W. Deichmanna, izvorno iz 1939.,⁷⁶ kao i nedavnu knjigu P. Chuvina o posljednjim paganima,⁷⁷ možemo sada uzeti u obzir i rezultat do kojega smo došli u Naroni, da je tamošnji Augusteum srušen krajem 4. st. Imajući u vidu upozorenje C. Manga da je carski zakon iz 357. kažnjavao svako oskvrnuće pokopanih tijela,⁷⁸ te ako ćemo vjerovati Sidoniju Apolinaru da je Dioklecijanov grob još bio na svom mjestu u 5. st., ako nemamo podataka da bi mauzolej bio prenamijenjen u crkvu u 6. st. (da se to dogodilo tada, toliko karakteristično unutrašnje uređenje crkava za justinijanske epohe bilo bi se sačuvalo, makar u nekom iole značajnijem segmentu, i u splitskoj katedrali), onda postoji mogućnost da je grob, ili grobnica, dakle, mauzolej, «nadživio» do 7. st. Uostalom, car-pisac Konstantin Porfirogenet (913.-959.) u svom djelu *De administrando imperio* precizira da je građevina posvećena sv. Domniju bila carev mauzolej, budući da je u njoj bio carev grob - κοινών.⁷⁹ Da je ta stvarnost bila udaljenija od 300 godina, možda bi izričaj bio drukčiji.

Kronologija prenamjene mauzoleja, koju držimo najizglednijom, slaže se *grosso modo* i s kronologijom prenamjene Panteona u Rimu. I u Splitu, Palača je nakon Dioklecijana bila carsko vlasništvo i vjerojatno je to tako ostalo do pada Salone. Tako je moguće da su Salonitanci koji su pristigli, odnosno konkretno salonitanska hijerarhija, kao što je to za Panteon bio učinio papa Bonifacije IV. 609.⁸⁰ ili u svakom slučaju u razdoblju 608.-615.,⁸¹ tražili suglasnost bizantskog cara. Car jamačno nije imao razloga da odbije prenamjenu, međutim, u ovakvom scenariju ostaje upitna sudbina sarkofaga.

Međutim, možda sarkofaga u tom trenutku više nije ni bilo. Da ga je bilo, možda bi ga Konstantin Porfirogenet bio spomenuo. Ključno je pitanje autentičnosti vijesti Sidonija Apolinara. Ako je sarkofag bio u mauzoleju još u 2. polovini 5. st., onda možda možemo zamisliti - ponukani kronikom Tome Arhidakona i spomenutim najnovijim rezultatima arheoloških istraživanja u Palači - da je razbijen pedesetak godina kasnije

⁷⁵ P. Chevalier, loc. cit.

⁷⁶ F. W. Deichmann, *Frühchristliche Kirchen in antiken Heiligtümern, in Rom, Ravenna, Konstantinopel, Naher Osten; Gesammelte Studien zur Spätantiken Architektur, Kunst und Geschichte*, Wiesbaden 1982, p. 56-94.

⁷⁷ P. Chuvin, *Chronique des derniers païens*, Paris 1990.

⁷⁸ C. Mango, *Studies on Constantinople*, Variorum, Aldershot 1993, p. V 53: «any tampering with *Corpora sepulta*».

⁷⁹ Cf. F. Dvornik in Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, V. II, *Commentary*, ed. R.J.H. Jenkins, London 1962, p. 109: „the Greek word corresponds to the Latin *cubiculum*, which however means not only a bed-room but also, in inscriptions, a tomb“.

⁸⁰ R. Krautheimer, *Rome - Profile of a City, 312-1308*, Princeton, New Jersey 1980, p. 72.

⁸¹ Deichmann, op. cit., p. 86.

za najezde Totiline vojske,⁸² konkretno, 549. god.⁸³ (zajedno s rijetkim autorom koji drži mogućom pljačku Palače u to doba,⁸⁴ dok ih većina uglavnom drži da u to doba Palača nije stradala,⁸⁵ budući da Prokopije ne spominje takvog događaja, dok spominje pokolj i pljačku u mjestima nedaleko od Salone).⁸⁶ Međutim, moramo se u prilog mogućnosti takve teze sjetiti da je Rim, samo nakon nekoliko mjeseci nakon što ga je bio zauzeo Totila u prosincu 546., ostao bez dobrog dijela stanovništva i u dobroj mjeri u ruševinama.⁸⁷ I u takvom slučaju, u nekadašnjoj Dioklecijanovoj palači, su preostali, mrtvi, poganski idoli bez problema mogli biti uklonjeni, kad je - kako pretpostavljamo - u 1. polovini 7. st. nekadašnji mauzolej bio pretvoren u katedralu. Rana promjena mauzoleja u katedralu, zahtijevala bi, čini nam se, i veću količinu starokršćanskog arhitektonskog dekora od onoga što je nađeno, a u koliziji je i sa Sidonijem Apolinarom. U 6. pak stoljeću, bez upravo izrečenog, zamišljenog scenarija, teško možemo zamisliti razbijanje sarkofaga.

Ovo je, naravno, jedna čista hipoteza! Međutim, i drugdje, važne kultne građevine su i oko dvjesto godina bile zatvorene da bi tek onda dobile novu ulogu. Mislimo i na rimski Panteon. Postojale su velike crkve u Saloni, postojala je i katedrala. Crkva blizanka, *gemmina*, u tom katedralnom sklopu u Saloni je upravo u 6. st., s Justinijanom, doživjela svoju potpunu preradbu. U samoj Palači postojale su tada već brojne kristijanizirane građevine. Nekadašnji mauzolej, devastiran, bio je zatvoren. Viktorija-Nike na zapadnim vratima Palače bila je otučena. Tek s konačnim dolaskom hijerarhije iz Salone u Palaču u 1. polovini 7. st., bila je potreba za mjestom za katedralu. I ono je nađeno, uz carevo odobrenje, u najmonumentalnijem, naravno, zdanju, u nekadašnjem mauzoleju. Preostali poganski spomenici bili su uklonjeni i novi život Dioklecijanove grobnice je započeo a da se za sam grob nije trebalo brinuti, njega već nije bilo.

Na zapadnim vratima, gdje je nekoć bila Viktorija-Nike, uklesan je križ s četiri rozete i sa siglom Isusa Krista na grčkom. Ista je sigla uklesana i uz gornju hastu križa na poklopcu sarkofaga nadbiskupa Ivana, kako smo rekli, po nekima, Ravenjanina.⁸⁸ (Taj je križ u osnovi tipa s proširenim krajevima hasta, kao što je to bilo, na tolikim ranijim križevima, npr. u 6. st.,⁸⁹ na križevima u Ravenni u razdoblju nakon gotske vlasti⁹⁰ ali i na križu sarkofaga koji je mogao pripadati caru Herakliju, 610-641.)⁹¹ Toj sigli je prido-

⁸² A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602*, I, Oxford 1964, p. 289 sq.

⁸³ Cf. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire, II, De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, ed. J.-R. Palanque, Paris-Bruxelles-Amsterdam 1949, p. 592 sq.

⁸⁴ Cf. E. Hébrard, J. Zeiller, op. cit., p. 187; J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, p. 426 sq. Cf. Dvornik, op. cit., p. 108: "The invasions of the 5th cent. Do not seem to have done any considerable damage to the structure. The palace was, however, sacked by Totila, or his brother Ostroilus, during the war of Justinian against the Ostrogoths".

⁸⁵ J. J. Wilkes, *Diocletian's Palace*, p. 84. Cf. Bulić-Karaman, *Palača*, p. 183 sq.

⁸⁶ *Salona Christiana*, op. cit., p. 167.

⁸⁷ Cf. A. Chastagnol, *La fin du monde antique*, Paris 1976, p. 72; R. Krautheimer, op. cit., p. 65.

⁸⁸ Cf. *Salona Christiana*, op. cit., p. 82.

⁸⁹ Cf. E. Chalkia, *Un sarcofago costantinopolitano a Nicopoli*, *RAC* LXXX, 2004, p. 211-231.

⁹⁰ *Die Sarkophage der Westlichen Gebiete des Imperium Romanum, II, Die ravenatischen Sarkophage*, ed. J. Kollwitz, H. Herdejürgen, Berlin 1979, p. 166-173, tab. 85, 1; 86, 88.

⁹¹ Mango, op. cit., p. VII 309, fig. 1a-b.

dano, uz donju hastu NHKA.⁹² Dvojbeno je da bi sigla s tim dodatkom mogla biti tek iz polovice 8. st., kako za te sigle tvrdi A. Frolov⁹³ a za njim I. Nikolajević, i u svezi konkretnog poklopca nadbiskupa Ivana.⁹⁴ Takav datum odgovarao bi za „Bulićeva“ Ivana Ravenjanina. Mi držimo da je to moglo biti i u 7. st., polovinom ili u 2. pol. 7. st., što bi odgovaralo „Tominu“ Ivanu Ravenjaninu. Stoga ukazujemo na raniju moguću dataciju sigle, izričito u starokršćansko, tj. kasnoantičko vrijeme.⁹⁵ Međutim, i datacija kasnija ne mora značiti kontradikciju s ovim događajem u vrijeme kako smo opisali. Jedan naknadno uklesani uzvik nije nemoguć.

Pobjeda je definitivna i zaokružena između nekadašnje Dioklecijanove grobnice, njegove Palače, sada grada nasljednika Salone i nadbiskupa Ivana Ravenjanina, koji je od nekadašnje grobnice-mauzoleja učinio katedralu!

Činjenica je da nakon Sidonija Apolinara nijedan poznati nam antički ili ranosrednjovjekovni izvor ne spominje Dioklecijanov grob. Tek će to učiniti Konstantin Porfirogenet i to kao konstataciju iz prošlosti ali bez preciziranja. Kada nakon njega splitski Toma Arcidakon bude pisao svoju kroniku u 13. st., ni on neće izričito spomenuti carev sarkofag. A ipak je taj sarkofag postojao i, po svemu sudeći, u ovoj građevini, u kojoj je u funeralnom frizu bio carev nedvojbeni portret! Usred takve šutnje izvora - pet stotina godina nema spomena careva groba!, učinilo nam se najprikladnije predstaviti ovaj scenarij, koji pak, nadamo se, može biti demantiran jedino jednim čudesnim otkrićem netaknutog Dioklecijanova groba.

⁹² *Salona Christiana vista dall'Urbe*, op. cit., foto p. 59.

⁹³ A. Frolov, IC XC NIKA, *Byzantinoslavica*, XVII/1, 1956, p. 98-113.

⁹⁴ I. Nikolajević, *Solinski pečat egzarha Pavla (723-726)*, *Zbornik radova Vizantološkog institute*, 7, 1961, p. 64 sq.

⁹⁵ Cf. M. Piccirillo, *Madaba - le chiese e i mosaici*, Milano 1989, p. 118; I. Barnea, *L'épigraphie chrétienne de l'Illyricum oriental*, *Actes du Xe Congrès international d'archéologie chrétienne* (1980), Città del Vaticano-Thessalonique 1984, p. 493; Ch. Roueché, *Aphrodisias in Late Antiquity*, London 1989, p. 180, 182 sq; M. Guarducci, *Le acclamazioni a Cristo e alla croce e la visione di Costantino*, *Mélanges de philosophie, de littérature et d'histoire ancienne offerts à Pierre Boyancé*, Rome 1974, p. 375 sq, 384 sq.

La tomba di Diocleziano

S o m m a r i o

La caratteristica fondamentale funeraria della attuale cattedrale di Spalato e la circostanza che la cripta non poteva essere usata per la sepoltura di Diocleziano, dimostrano che lo scopo originale di questo edificio fosse il mausoleo di Diocleziano e indicano quindi un'ipotesi, che può essere dedotta da monumenti analoghi e fondata sui dati che offrono le fonti storiche, e secondo la quale il sarcofago di porfido rosso di Diocleziano giacesse proprio nel monumentale edificio. I frammenti di porfido che sono conservati nel Museo archeologico di Spalato, dimostrano tre tipi di struttura granulosa porfirea: fitta, mezza fitta e con evidenti granelli bianchi. Dopo uno studio approfondito, di questi frammenti, che a quanto pare provengono dai reperti del 1924, dall'area del cosiddetto Antico vescovado, distrutto nell'incendio, ossia dall'immediata vicinanza della cattedrale e lungo la sua parte del Nord-Est, abbiamo messo da parte due frammenti, che probabilmente si possono unire, e che hanno due superfici lisce ad angolo retto, uno che le ha ad angolo ottuso (110°), e due che appartengono alla parte inferiore del sarcofago con la modanatura.

La circostanza che i frammenti sono stati trovati così vicino alla cattedrale, il fatto che sono porfirei - e di porfido erano i sarcofaghi imperiali di quell'epoca - suggeriscono senz'altro che potrebbero essere di Diocleziano. Secondo la testimonianza di Ammiano Marcellino, nel 356 il sarcofago di Diocleziano era ancora al suo posto. Sidonio Apollinare, sebbene in forma vaga, riferisce che il sepolcro di Diocleziano è stato un bustum. La data di questo riferimento sarebbe entro 461 e 466, o più precisamente 465 o 466, forse anche più tardi, nel 469.

La cronologia del cambiamento di destinazione del mausoleo, quella che riteniamo la più possibile, corrisponde *grosso modo* anche alla datazione del cambiamento di funzione del Panteon a Roma. Anche a Spalato, dopo Diocleziano il Palazzo è stato di proprietà imperiale, e probabilmente è rimasto così fino alla caduta di Salona. Così è possibile che i salonitani che sono arrivati, cioè concretamente la gerarchia di Salona, chiesero l'approvazione dall'imperatore bizantino, come per il Panteon fece papa Bonifacio IV nel 609, o in ogni caso nel periodo tra il 608 e il 615. Forse però il sarcofago in quel momento non c'era neanche più. Se ci fosse stato forse Costantino Porfirogenet l'avrebbe menzionato. Qui è decisiva la questione dell'autenticità della notizia di Sidonio Apollinare. Se il sarcofago era nel mausoleo ancora nella seconda metà del V secolo, allora forse possiamo immaginare - sollecitati dalla cronaca di Tommaso Arcidiacono e dai più recenti risultati archeologici nel Palazzo - che esso fosse distrutto una cinquantina di anni più tardi, durante l'invasione dell'esercito di Totila, concretamente nel 549.

Solo con l'arrivo definitivo della gerarchia da Salona al Palazzo nella prima metà del VII secolo c'è stato bisogno di un posto per la cattedrale. Ed è stato trovato, con il consenso dell'imperatore, naturalmente, nella più imponente costruzione, nel mausoleo di una volta. I monumenti pagani rimasti erano stati rimossi, e la nuova vita del mausoleo di Diocleziano era iniziata senza preoccupazioni per lo stesso sarcofago perché esso oramai non c'era più. Sulla porta occidentale, dove una volta c'era Vittoria-Nike, è stata scolpita la croce con quattro rosette e la sigla di Gesù Cristo in greco.